

MARIA PRATS FERRET*

GEOGRAFIA FEMINISTA I METODOLOGIA: REFLEXIÓ SOBRE UN PROCÉS D'APRENTATGE PARAL·LEL¹

RESUMEN

A título de introducción el artículo se refiere brevemente al debate metodológico en el marco de los estudios de geografía y género. En segundo lugar plantea el problema de la elección de la metodología y concretamente la opción por los métodos cuantitativos y/o cualitativos y las consecuencias de dicha elección. En tercer lugar se exponen una serie de reflexiones personales sobre algunas cuestiones metodológicas básicas. El compromiso ético y/o político de la investigación, la neutralidad, el control sobre el proceso, las relaciones de poder, la confidencialidad y el uso de la información, la veracidad y la fiabilidad son los aspectos abordados.

RÉSUMÉ

Cet article débute avec une brève référence au débat méthodologique dans le cadre des études de géographie et *gender*. En deuxième lieu s'occupe du problème du choix de méthodologie et particulièrement de l'option entre méthodes quantitatives et méthodes qualitatives et les conséquences de ce choix. Troisièmement s'exposent des réflexions personnelles sur quelques questions méthodologiques basiques. L'engagement étique et/ou politique, la neutralité, le control sur le processus, les relations de pouvoir, la confidentialité et l'usage de l'information, la véracité et la fiabilité sont les aspects traités.

Convé començar assenyalant que en aquest article no es pretén oferir un estat de la qüestió sobre la utilització de les diferents metodologies i més específicament sobre l'ús de les tècniques qualitatives, en l'àmbit de les ciències socials, de la geografia o en el marc dels estudis de geografia i gènere o de geografia feminista². Aquesta és una feina que ja ha estat feta amb anterioritat per altres autors i autores i que per tant no repetirem aquí. Tot i així a continuació ens referirem breument a alguns dels treballs que recullen el debat

* Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.

¹ Aquest article inclou algunes de les reflexions exposades al segon capítol de la tesi de doctorat *Les dones i l'ús del temps a Barcelona*, dirigida per la Dra. M. Dolors Garcia Ramon i llegida al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona l'abril de 1997.

metodològic més recent en el marc de la geografia del gènere. Com a obra de caràcter general es pot consultar el capítol sobre teoria i pràctica, del primer manual editat sobre geografia i gènere en castellà (SABATÉ, RODRÍGUEZ & DÍAZ, 1995), on es resumeixen els principals problemes metodològics d'aquest enfocament. Pel que fa a l'estat de la qüestió sobre l'ús de les tècniques qualitatives d'investigació en el marc dels estudis de geografia, hi ha diversos treballs del nostre entorn que els han utilitzat de manera privilegiada³ (CANOVES, 1990; BAYLINA, *et al.*, 1991; BAYLINA, 1996, 1997; CABALLÉ, 1997) i que incorporen reflexions i estats de la qüestió sobre temes metodològics.

Des d'una perspectiva més internacional, també cal citar alguns treballs sobre geografia del gènere i metodologia que s'han anat fent en els darrers anys, principalment en el món de la geografia anglosaxona. Concretament són de gran utilitat dos números de la revista *The Professional Geographer*, publicats el 1994 (vol. 46, n° 1) i 1995 (vol. 47, n° 4) respectivament, i que, sense ser números monogràfics, estan dedicats en la seva major part a temes de metodologia i gènere⁴. D'altra banda *The Canadian Geographer* també va publicar diversos articles sobre gènere i metodologia en el seu primer número de 1993 (vol. 37, n°1)⁵. Finalment, per actualitzar tots aquests balanços, és també molt útil consultar el quart capítol (MADGE, *et al.*, 1997) del nou manual del *Women and Geography Study Group* de l'*Institute of British Geographers* (WGSG, 1997).

Així doncs, tal com s'ha assenyalat, aquest article no es dedicarà a revisar el debat metodològic en el marc de la geografia del gènere. El que proposem més aviat és un recull de les impressions i les reflexions personals que l'autora ha anat aplegant en els seus darrers treballs de recerca. Aquest aprenentatge, tant és fruit del procés de recerca en sí mateix, com de la lectura i l'anàlisi de les aportacions que altres autores i autors han fet sobre els mètodes i la metodologia en el marc de la geografia feminista, amb especial èmfasi en els mètodes qualitius d'investigació.

En els darrers anys he tingut l'oportunitat de desenvolupar alguns treballs de recerca que m'han posat al davant de dubtes, decisions i problemes metodològics que segur que comparteixo amb moltes altres investigadores i investigadors⁶. A alguns m'hi he enfrontat en solitari, altres han comptat amb el guiatge inequívoc de la directora dels treballs i altres han estat compartits amb l'equip de treball al qual em trobava integrada. He treballat en àmbits geogràfics molt diversos, a la ciutat de Barcelona i a la seva àrea metropolitana i a l'Àfrica tropical, però arreu sempre m'han acompanyat els mateixos interrogants. Puntualment he utilitzat tècniques quantitatives i, de manera més habitual i

² En el conjunt de l'article s'utilitzen indistintament els termes geografia del gènere i geografia feminista, tal i com s'acostuma a fer en el món anglosaxó.

³ Cal citar com a precedent significatiu el treball d'en Joan Nogué (1985), que tot i que no s'inscriu en el marc de la geografia del gènere, té el merit d'haver estat pioner en la utilització de tècniques qualitatives d'investigació en la geografia del nostre àmbit.

⁴ Aquests números de *The Professional Geographer* inclouen els articles de Gilbert (1994), Mattingly & Falconer-Al-Hindi (1995), McLafferty (1995) i Lawson (1995), que se citen més endavant i que estan referenciats al final de l'article.

⁵ Aquest número de *The Canadian Geographer* inclou els articles d'Eyles, Moss i Rose (1993), que se citen més endavant i que estan referenciats al final de l'article.

⁶ Em refereixo concretament a la realització de la memòria de recerca de tercer cicle: (PRATS, 1992) on es van estudiar les condicions de vida i de treball de les treballadores de les plantacions de cacau a l'illa de Sao Tomé, i a la tesi de doctorat (PRATS, 1997) dedicada a l'estudi de l'ús i l'organització del temps de la vida quotidiana per part de les dones de la ciutat de Barcelona. Tan la memòria com la tesi van ser realitzades amb un enfocament de gènere i van utilitzar tècniques qualitatives d'investigació. Paral·lelament vaig participar en un treball col·lectiu de recerca sobre població immigrada a la Regió Metropolitana de Barcelona, basat també en la realització d'entrevistes en profunditat (DOMINGO, CLAPÉS & PRATS, 1995).

fonamentalment, tècniques qualitatives d'investigació, però tant unes com altres m'han plantejat dificultats, incomoditats i dilemes que sovint resten oberts i que modestament m'atreveixo a exposar a continuació.

LA GEOGRAFIA FEMINISTA, ELS MÈTODES I LA METODOLOGIA

A aquestes alçades gairebé ningú posa en dubte que el paper de la geografia feminista (o si ho preferiu de l'enfocament de gènere en geografia) no ha estat, ni té perquè ser diferent del que han jugat altres corrents d'investigació. No ens referim evidentment a qüestions de continguts, sinó a la o les metodologies emprades en el procés de recerca. En aquest sentit cal reconèixer que la influència s'ha produït en un doble sentit.

D'una banda la geografia feminista ha begut en les fonts i en l'experiència metodològica prèvia d'altres corrents dins la geografia, i d'altres disciplines, ni que fos per criticar-los. D'altra banda la manera de fer de la geografia feminista, les seves aportacions metodològiques, també han contribuït a enriquir el conjunt de la disciplina geogràfica. Tal i com assenyalen tant treballs recents (MADGE, *et al.*, 1997) com d'altres anteriors (MCDOWELL, 1988; EYLES, 1993) aquestes aportacions passen per repensar categories, definicions i conceptes, criticar i revisar els mètodes, la selecció dels problemes i dels temes d'estudi, i tenir en compte els contextos socials, però sobretot per utilitzar el gènere com a categoria analítica bàsica.

També cal recordar que hi ha hagut autores més crítiques, que, des d'una perspectiva més general, es qüestionen o neguen l'existència d'una metodologia d'investigació feminista. Es tracta d'aquella postura que defensa que de fet els mètodes usats per les investigadores i els investigadors feministes són els mateixos usats en la investigació tradicional i que el que varia és el com s'utilitzen (HARDING, 1987). Tot i així, encara que Harding manifesti no estar d'acord amb l'existència d'un mètode feminista com a tal, sí que reconeix i valora les característiques metodològiques de la recerca sobre gènere. Per exemple, el fet que els problemes es plantegin des de la perspectiva de l'experiència de les dones o el fet que es tingui en compte el context en que es realitza la recerca.

Des d'una perspectiva completament diferent, (JOHN EYLES, 1993) comparteix alguns punts de vista de Harding, en el sentit d'identificar una manera d'usar els mètodes, pròpia de la recerca feminista, més que no pas una metodologia feminista pròpiament dita. De fet per aquest autor l'enfocament de gènere comparteix molts mètodes amb altres enfocaments geogràfics de caire interpretatiu i humanista. Si hi ha alguna especificitat metodològica, aquesta es trobaria més aviat en les raons que motiven la recerca, en els objectius que es pretenen assolir amb l'ús de determinats mètodes. En tot cas una metodologia, per ser qualificada de feminista hauria d'utilitzar tècniques coherents amb els objectius feministes, al marge de que es tracti de mètodes qualitatius, quantitativs o complementaris, i hauria de tenir sempre presents les implicacions ètiques de la recerca i la seva capacitat d'influir en el canvi social i de gènere (MCDOWELL, 1992; MOSS, 1993; ROSE, 1993).

SELECCIÓ D'UNA, O POTSER NO NOMÉS UNA, METODOLOGIA

Quan iniciem una nova recerca ens plantejem un problema a abordar o dit d'una altra manera, ens plantejem una pregunta i intentem esbrinar quina serà la millor manera de trobar-hi una resposta. Un dels primers passos en aquest camí és el de la selecció de la o les metodologies a utilitzar. A l'hora de triar la metodologia hi ha la temptació de caure en un dualisme (o potser un fals dualisme) massa sovint invocat: el dels mètodes quantitativs enfront els mètodes qualitatius o viceversa i la conseqüent defensa dels

avantatges d'uns mètodes enfront dels altres. Hi ha qui apunta que el marcat èmfasi que s'ha fet en els mètodes qualitius des de la geografia feminista, en oposició a la tradició positivista, ha contribuït a reforçar aquest dualisme, amagant la superposició de mètodes que sovint es dona en la realitat (LAWSON, 1995). De fet els mètodes qualitius impliquen elements quantitius i els mètodes quantitius impliquen actes interpretatius (MATTINGLY & FALCONER-AL-HINDI, 1995).

Aquesta manera, una mica maniquea, d'enfrontar-nos al problema de la selecció de mètodes no ens satisfà. Creiem que cal partir del supòsit que cap mètode és perfecte o ideal, que tots pateixen limitacions i ofereixen avantatges i que en tot cas la gràcia estarà en saber escollir per cada lloc, per cada moment, problema a resoldre o per cada tema, aquella o aquelles metodologies que més s'hi adequin i millor responguin als objectius que tenim plantejats.

Un bon exemple d'aquest dilema i de com el resolen ens l'ofereixen (PINCH I STOREY, 1992) quan es proposen estudiar la divisió del treball domèstic a Southampton. Tenen en compte les dificultats que planteja tractar aquest tema en un qüestionari i valoren que una de les solucions seria abordar-lo amb un enfocament qualitatiu, que permetés avaluar amb profunditat la validesa i el significat de les respostes. Ara bé, tot i valorar positivament aquesta útil informació, desestimen aquesta alternativa perquè consideren que els restringiria a un nombre limitat de casos i no estarien segurs de la seva representativitat. Finalment opten per l'enfocament quantitatiu, que els permet obtenir una mostra representativa, però a canvi han de limitar notablement el ventall de preguntes a plantejar.

En contrast amb aquest cas, podem observar l'exemple d'una recerca sobre la dimensió geogràfica de la combinació de tasques per part dels pares i mares que treballen a Holanda (DROOGLEEVER & KARSTEN, 1989). No hi ha, o almenys no s'explica, aquest dubte inicial, sinó que d'entrada s'opta per una aproximació qualitativa, 45 entrevistes en profunditat precedides d'un qüestionari, convençudes que aquesta serà la millor, o potser l'única manera d'abordar el problema que es plantegen estudiar. Reconeixen que això no els permet assolir representativitat en els resultats, però plantegen que enlloc de proposar generalitzacions, el seu objectiu principal és obtenir informació aprofundida sobre les maneres com les persones combinen les tasques i les limitacions que enfronten, i que justament per això han triat aquest mètode qualitatiu.

Tot dependrà per tant no només del tema, el lloc o el moment en que s'inscriu la recerca, sinó també de la mena de resultats que vulguem obtenir o de perquè hagin de ser utilitzats, és a dir dels objectius de la recerca i les seves prioritats (EYLES & SMITH, 1988; SIMONSEN, 1995). Si es tracta d'una recerca feminista caldrà que els mètodes seleccionats, a més de ser apropiats pel tema d'estudi, concordin amb els valors i els objectius feministes (MCDOWELL, 1992; MOSS, 1993).

Si abans que tot interessa poder parlar de representativitat, poder donar percentatges... encara que sobre un limitat nombre d'aspectes, que és el que molt sovint es demana des de les instàncies polítiques o empresarials quan encarreguen treballs d'investigació, l'opció seran els mètodes quantitius. Però si el que es vol és arribar a conèixer a fons un problema, encara que aquest coneixement es basi en l'experiència d'un o uns pocs individus, l'opció seran els mètodes qualitius. D'altra banda, com assenyalen alguns autors, la clau no està només en quins mètodes s'utilitzen sinó en com s'utilitzen, com s'apliquen i al servei de quins objectius es posen (HARDING, 1987; EYLES, 1993; ROSE, 1993; SILVERMAN, 1993).

Partint d'aquesta base, ens sembla que una de les millors maneres d'aprofitar el que de bo tenen els diversos mètodes és adoptar una estratègia de recerca múltiple, on hi tinguin cabuda diversitat de tècniques que es complementin entre si enlloc de competir. D'aquesta manera anirem més ben preparades per fer front als problemes complexos que planteja l'estudi de qualsevol realitat social (EYLES, 1988). Eyles proposa aplicar aquesta estratègia de recerca múltiple als diferents plans de la recerca: diversitat d'investigadors, de teories i de mètodes, i també diferents fases, escenaris o informants, per obtenir un ventall més ric de dades. Tot i que aquestes recomanacions les trobem en un manual sobre tècniques qualitatives d'investigació (EYLES & SMITH, 1988), John Eyles no dubta a reconèixer el valor de les enquestes quantitatives per la recerca interpretativa, considera que les dades estadístiques poden ajudar a corregir les informacions provinents del treball de camp qualitatiu, a donar-hi nova llum, a demostrar o refutar la generalització feta a partir d'una observació singular (EYLES, 1988).

Aquesta opció ha estat defensada per altres autors i autores, concretament en el marc de la reflexió sobre la recerca feminista, on se suggereix la utilització de múltiples metodologies complementàries com una via per superar problemes no resolts, com el mite de la dona universal (GILBERT, 1994), la crítica a l'objectivitat o les relacions de poder (KARSTEN & MEERTENS, 1991-1992; MOSS, 1993) o bé per superar les divisions artificials de la recerca, com la divisió entre l'econòmic i el social (ROSE, 1993). Es valoren els projectes que lliguen les anàlisis qualitatives amb les quantitatives, perquè acoblen el poder del general amb el matís del particular, mentre que els treballs qualitius treballen amb petites mostres, limitades en el temps i en l'espai, els treballs quantitius resumeixen la informació d'amples poblacions i àrees, aconseguint així resultats més rics (MCLAFFERTY, 1995).

En aquest sentit es pot concloure que l'experiència de la combinació, de la integració de diverses metodologies, permet donar respostes que potser haguessin estat menys clares o contundents si s'haguessin basat en un únic mètode. Es mira l'objecte de la recerca des de diferents prismes i això permet enfrontar-nos a les complexitats i contradiccions del món i als problemes que plantegen amb un ventall de respostes més ampli i satisfactori.

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE METODOLOGIA, GÈNERE I COMPROMÍS

Partim de la base que tota recerca implica **compromisos ètics i/o polítics**, i que concretament la investigació feminista implica compromís amb el canvi social i de gènere i amb la millora de la qualitat de vida de les dones i del conjunt de la societat (KARSTEN & MEERTENS, 1991-1992; MCDOWELL, 1992; MOSS, 1993; ROSE, 1993). Un cop situats en aquest marc, considerem que en l'aproximació qualitativa aquesta implicació personal és més forta que en la quantitativa. En el primer cas t'enfrontes al paper en blanc amb un material de primera mà, que ha estat mínimament manipulat o filtrat per la gravació i la transcripció, recordes les cares, les expressions i les situacions de les entrevistes o les observacions realitzades i tot això crea un clima de complicitat, en el qual la sensació d'estar "donant veu" és molt més intensa.

En l'aproximació quantitativa, en canvi, aquest acarament amb el material de base és més fred, t'arriben taules i xifres que han passat prèviament per un penós procés, en la seva gestació hi han intervingut varies persones per fer-les més pures i vàlides, i quan les has d'interpretar es transformen en isolats percentatges que només molt de tant en tant són reveladors i permeten ultrapassar el pla de la descripció. Tot això fa que el sentiment d'involucració sigui més gran en el primer cas. Aquesta vinculació personal, que afavo-

reix el compromís amb el canvi, sovint ha implicat que les tècniques qualitatives es titllessin de subjectives, mentre que els resultats de les aproximacions quantitatives se segueixen considerant més objectius i científics.

Aquesta qüestió ens porta a considerar un altre problema, el de la impossible **neutralitat** de la recerca. De fet a l'iniciar una investigació amb un enfocament de gènere ja ens posicionem al plantejar si pretenem fer recerca *amb* o *per a* les dones, i per tant tenint en compte l'estructura de gènere de la societat, o bé si es tracta de fer només recerca *sobre* les dones (MCDOWELL, 1988, 1992). McDowell proposa que cal optar per fer investigació per les dones, recerca útil i instrumental, que contribueixi a millorar la qualitat de vida de les dones. Això no vol dir tenir únicament o principalment a les dones com a objecte d'investigació, sinó incorporar la perspectiva de gènere a l'estudi de qualsevol tema o problema que ens plantejem. McDowell també adverteix però, que admetre obertament que es treballa pel canvi social de qualsevol mena porta sovint a que la recerca sigui qualificada d'esbiaixada i poc acadèmica (1988). De fet, com assenyala Gilbert (1994), quan s'opta per un enfocament de gènere, quan s'opta per fer recerca feminista, la interferència amb la realitat sembla inevitable, a banda de desitjable, en el sentit que els seus resultats beneficien i contribueixen (o haurien de beneficiar i contribuir) al moviment de les dones, i per tant al conjunt de la societat.

Aquest compromís amb el canvi social, amb la superació de les diferències de gènere construïdes socialment, en definitiva la no neutralitat de la recerca feminista, és defensada per moltes altres autores (MOSS, 1993; ROSE, 1993; MATTINGLY & FALCONER-AL-HINDI, 1995). Personalment subscriuim aquests punts de vista, que defensen el compromís de la recerca, amb el desig que aquest impacte en la realitat i aquesta millora de la qualitat de vida de les dones, i de retruc del conjunt de la societat, realment es produeixi i permeti avançar cap a un model de societat més just i igualitari.

En el desenvolupament de qualsevol procés de recerca, en tant que activitat humana, s'estableixen unes **relacions de poder** que acaben afectant l'anàlisi i la interpretació de les dades amb les que treballem (PILE, 1991; GILBERT, 1994). Això passa tant en la recerca feminista com en altres menes de recerca, però el que és específic de la recerca feminista és el fet que presta una especial atenció a les relacions de gènere, com una de les manifestacions d'aquestes relacions de poder. Cal també tenir present que aquesta atenció a les relacions de gènere la podem aplicar tant al procés investigador com a l'objecte d'estudi.

Si acordem que aquestes relacions de poder existeixen de manera inevitable i produeixen determinats efectes en la recerca, caldrà partir d'aquest reconeixement i incorporar-lo a l'anàlisi, més que no pas obviar-lo. Probablement l'abast d'una recerca puntual no permet ni pretén canviar les relacions socials de poder, ni de gènere, però estar en guàrdia ens hauria de permetre atenuar-ne els efectes o reconvertir-les en relacions més igualitàries. Diversos autors i autores s'han esforçat per experimentar i proposar l'ús de mètodes que fomentin la col·laboració de les persones entrevistades i les impliquin més directament, que trenquin les relacions desiguals de poder, que creïn vincles de solidaritat i permetin lluitar contra els privilegis (MCDOWELL, 1988, 1992; HEROD, 1993; TOWNSEND *et al.*, 1994).

A tall d'exemple ens centrarem en un aspecte sovint repetit en les reflexions metodològiques que encapçalen molts treballs de recerca. És el de les relacions que s'estableixen entre les persones entrevistades i les persones entrevistadores. En aquesta relació una de les parts coneix a fons el que vol, el que cerca, quina informació li interessa, cap on vol

fer anar la conversa... mentre que l'altra part depèn del guió d'entrevista que l'altra proposa, ha d'abordar un tema imposat des de fora i no té un control directe o garantit de l'ús o la interpretació que es farà de les seves paraules, gestos o actituds.

Sembla força clar que la relació de poder és desigual i que hi ha una subordinació de la persona entrevistada als interessos de la persona entrevistadora, o de la investigadora que hi pot haver darrera, en el cas que la realització de l'entrevista s'encarregui a terceres persones. Un dels recursos més utilitzats per minimitzar aquesta situació és el d'implicar més fortament a les persones entrevistades amb els objectius i els resultats de la recerca. Això pot tenir diferents concrecions: la incorporació de qüestions que veritablement preocupin a aquesta població que és objecte d'estudi, la variació de les prioritats inicialment dissenyades per l'investigador o la investigadora o fins i tot la utilització final dels resultats de la recerca per aconseguir millores en les condicions de vida d'aquesta població. La presentació dels resultats de la recerca també pot afavorir aquesta major implicació de la població estudiada, des de la transcripció literal de fragments d'entrevistes fins a la mateixa coautoria del treball final.

Una altra de les vies freqüentment utilitzades -i discutides- per minimitzar l'efecte d'aquestes inevitables relacions de poder és la selecció de l'equip enquestador. Per exemple, si es tracta de fer entrevistes a dones, plantejar que l'equip investigador o com a mínim l'equip enquestador estigui format únicament per dones. Això seria aplicable quan l'objecte d'estudi són les vides de les dones, les seves vides privades, mentre que si l'entrevista es fa en virtut de responsabilitats professionals, tècniques o polítiques aquestes observacions no serien aplicables o bé passarien a un segon pla.

Quan el que investiguem són les qüestions relacionades amb la vida quotidiana de les dones, sovint s'ha considerat que optar per treballar amb entrevistadores pot afavorir un clima de confiança i ajudar a trencar alguns dels prejudicis o prevencions que es podrien plantejar les dones entrevistades si els entrevistadors fossin homes. Entre dones s'estableix una certa complicitat, que fa que l'entrevista flueixi de manera més natural, i encara més quan es tracta de qüestions directament relacionades amb la vida privada de la persona entrevistada o enquestada. Amb aquesta estratègia d'investigació s'obté un doble benefici: aconseguir una major comoditat per l'expressió de la dona entrevistada i per tant propiciar que ens doni més informació i d'altra banda motivar la dona que realitza les entrevistes, millorant així el resultat final obtingut. Tanmateix cal no oblidar que aquesta complicitat pot ser també una arma de doble tall en sentit negatiu. Cal ser conscient d'aquesta ambigüïtat i vigilar perquè la complicitat no esdevingui una eina que propicia l'abús de poder per part de l'entrevistadora.

La universalitat, en el sentit d'experiència compartida, de molts temes d'estudi centrats en l'àmbit de la vida quotidiana, motiva positivament a les dones que intervenen en el procés: entrevistades, enquestadores, coordinadores... Per exemple en un estudi de l'ús del temps per part de les dones a Barcelona (PRATS, 1997) observàvem que el fet que les preguntes plantejades poguessin ser respostes per qualsevol dona desencadenava complicitat, tant en les entrevistes en profunditat, com en la realització de l'enquesta quantitativa. Aquest fet es va valorar com un avantatge, en el sentit que al compartir les situacions i els problemes d'aquesta vida quotidiana a la ciutat, disminuïen els efectes de les desigualtats i els vincles de jerarquia que inevitablement s'estableixen sempre entre investigadores i entrevistadores o enquestadores i les dones entrevistades.

Finalment entre els aspectes molt més concrets d'aquestes implicacions ètiques destaquem la responsabilitat sobre la custòdia i **ús de la informació** obtinguda. La gosadia

d'haver entrat en la intimitat d'altres persones per obtenir una informació que ens ha estat útil per la recerca, ha d'anar acompanyada de les necessàries garanties de **confidencialitat** i d'ús restringit d'aquesta informació, a banda del seu permís per utilitzar-la. A vegades aquesta protecció de la intimitat de les persones entrevistades no es limita al respecte personal, sinó que el traspàs d'aquest codi no escrit pot tenir conseqüències fatals per aquestes persones. Per citar alguns exemples: pot suposar un acomiadament del treball o un empitjorament de les condicions laborals (PRATS, 1992; BAYLINA, 1996; ORTIZ, 1997), a immigrants no regularitzats els pot portar problemes legals (DOMINGO, CLAPÉS & PRATS, 1995) o en el context de països on les poblacions experimenten la repressió violenta es pot fins i tot posar en perill la integritat de la vida d'aquestes persones.

Altres cops aquesta omisió de la identificació personal de les fonts en la presentació dels resultats no és intencionada, amb l'objectiu d'evitar els efectes que acabem d'assenyalar. Es pot donar el cas que s'hagin d'utilitzar noms ficticis com a alternativa, davant la impossibilitat de refer el treball de camp per confirmar i corroborar les transcripcions de les entrevistes obtingudes amb les seves protagonistes i obtenir el seu permís per difondre o publicar les opinions que se'ls atribueixen (TOWNSEND, *et al.*, 1994). Aquesta dificultat per comunicar els resultats i contrastar-los, no només amb les persones que han estat font directa d'informació, sinó amb el conjunt de persones implicades o afectades per les conclusions a les que arribem, és potser un dels sentiments més insatisfactoris de tot el procés de recerca (LEY, 1988).

Un altre dels aspectes que presenten diferències segons quin tipus de mètodes utilitzem és el **control** que es manté sobre el procés de recerca. Ens referim no tant a la qualitat del resultat, sinó a la temporalitat i al calendari d'execució del treball. Quan es realitza treball qualitatiu sol ser més factible el control directe i personal del procés, sobretot quan és el propi investigador o investigadora qui assumeix el procés de localització, concertació i principalment realització d'entrevistes, així com la seva posterior anàlisi. Això fa que malgrat estar subjecte a les informacions o els contactes que han de facilitar terceres persones, la major part de la feina depengui del propi ritme de treball. Contràriament, quan es tracta de realitzar una enquesta quantitativa i sobretot si es tracta d'una enquesta a un nombre elevat de persones és més probable que calgui comptar amb el suport d'altres persones. El volum i les característiques d'aquest tipus de treball de camp requereixen la intervenció d'un equip enquestador, i quan intervé aquesta circumstància aquest control directe es perd. En aquests casos es depèn de l'equip encarregat del treball de camp i les circumstàncies que aquest hagi d'enfrontar, per tant el ritme de treball pel que fa a l'anàlisi de resultats en dependrà necessàriament. Val a dir que en treballs de tipus qualitatiu aquesta dependència també es pot donar quan el procés de realització d'entrevistes és assumit per terceres persones.

Un altre tema que és comú als diversos mètodes emprats, és el de la **veracitat i la fiabilitat** de la informació obtinguda. No ens referim tant a la voluntat explícita d'enganyar per part de les persones entrevistades -que eventualment hi pot ser- sinó més aviat a la dificultat de respondre acuradament a algunes preguntes. Seguint amb l'exemple de la recerca sobre l'ús del temps (PRATS, 1997) quan es demana estimar el temps dedicat habitualment a una determinada activitat, hi ha activitats que tendeixen a ser subestimades, altres que es realitzen simultàniament, altres molt esporàdicament i tot això fa difícil una resposta precisa, aquesta resposta s'ofereix per aproximació basada en la percepció i l'estimació personal que en fa la persona entrevistada. Està clar que encara que totes les per-

sones entrevistades passen per aquest mateix procés, justament perquè és una estimació subjectiva no tothom la valora amb el mateix criteri, dificultant o matisant la tasca de la comparació o l'agregació de resultats.

Altres vegades la veracitat de les respostes queda en entredit quan hi ha el desig de donar una bona imatge, de quedar bé davant de la persona entrevistadora, sobrevalorant determinats aspectes o canviant la resposta real per la situació desitjada. Aquest biaix es dona més en uns temes que en altres, per la consideració social que impliquen o per la dificultat que encarna la seva concreció i/o expressió. Aquest podria ser el cas del nivell educatiu declarat, que en moltes enquestes se situa per sobre del que apareix a altres fonts respecte la mateixa població, sobreestimant la titulació real. Un altre aspecte que presenta dificultats és el de la realització de treball domèstic. Hi ha autors que assenyalen que s'està donant un canvi d'actituds en el sentit que una relació de partnariat igualitari és vista cada cop més com la situació de parella ideal, de manera que per acoblar-se a aquest ideal es tendeix a parlar de tasques compartides, encara que en la realitat segueixen sent responsabilitat d'una persona, habitualment una dona (PINCH & STOREY, 1992).

Finalment també cal tenir present l'efecte de la por o el simple temor (a la parella, al o a la cap, a l'autoritat...) que pot desvirtuar les respostes de les persones entrevistades. La por a represàlies no té perquè generar falsedats en les respostes, però pot portar a ometre informacions cabdals per a la comprensió dels problemes.

No cal dir que a aquest breu repàs podríem afegir-hi molts altres problemes i qüestions metodològiques que aquí no hem abordat ni tan sols insinuat perquè requereixen un altre grau de concreció. Per citar només un parell d'exemples: les decisions relatives a l'univers de població que ha de ser objecte d'estudi o la selecció de variables a tenir en compte i d'aquí el disseny de l'enquesta o el guió de l'entrevista...

Igualment hi ha moltes qüestions relacionades amb les dificultats de fer recerca de gènere en àmbits diferents del d'origen, i particularment en països en desenvolupament, que no s'han abordat aquí i que podrien ser objecte d'un article específic. La legitimitat de fer recerca arreu, les relacions de poder de base colonial i/o ètnica -creuades amb les relacions de gènere-, els problemes lingüístics i conceptuals, la identificació dels problemes i les prioritats, les prevencions i la desconfiança de la població estudiada davant la persona estrangera, la manca de fonts estadístiques i/o escrites, la percepció diferenciada del temps i del ritme de treball (MOHANTY, RUSSO & TORRES, 1991; TOWNSEND, 1995). I sobretot una situació de la dona i unes relacions de gènere molt diverses segons el context social, religiós i cultural de cada regió del món.

Únicament hem apuntat alguns aspectes, que esperem que puguin contribuir al reconeixement de la recerca no com un fi en si mateix, sinó com un procés que porta implícita la necessitat de reflexionar-hi (MADGE, *et al.*, 1997). Per acabar, també paga la pena insistir en la diversitat d'opinions, maneres de fer i metodologies que conviuen en el marc de la geografia feminista (o de l'enfocament de gènere dins de la geografia). Hi ha metodologies compartides amb altres enfocaments i un, o més d'un, enfocament de gènere on es comparteixen diverses metodologies. Algunes les hem heretat de la tradició geogràfica i altres aporten nous mètodes a la disciplina o noves maneres d'utilitzar-los. Sigui com sigui, ningú ens pot substituir en la reflexió que ha d'acompanyar cada procés de recerca i cada decisió metodològica, ni tampoc en el compromís afegit que reclama l'adopció d'un enfocament de gènere.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAYLINA I FERRÉ, Mireia (1996): *Trabajo industrial a domicilio, género y contexto regional en la España rural*, Tesis doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- BAYLINA I FERRÉ, Mireia (1997): Metodología cualitativa y estudios de geografía y género. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 30, 123-138
- BAYLINA, M., CÀNOVES, G.; GARCÍA RAMON, M. D. & VILLARINO, M. (1991): La entrevista en profundidad como método de análisis en geografía rural: mujeres agricultoras y relaciones de género en la costa gallega. *Actas del VI Coloquio de Geografía Rural*, Departamento de Geografía, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, pp. 11-19
- CABALLÉ I RIVERA, Alba (1997): *Gènere, agroturisme i context regional a l'Estat Espanyol*, Tesis doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- The Canadian Geographer* (1993), vol. 37, nº 1.
- CÀNOVES VALIENTE, Gemma (1990): *Mujer, trabajo y explotación agraria familiar: Un análisis desde la geografía del género*, Tesis doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- DOMINGO, A., CLAPÉS, J. & PRATS, M. (1995): *Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la Regió Metropolitana de Barcelona*, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, Barcelona.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, JOOS & KARSTEN, Lia (1989): Daily activity patterns of working parents in the Netherlands. *Area*, 21 (4); pp. 365-376
- EYLES, John (1988): Interpreting the Geographical World. Qualitative approaches in Geographical Research in EYLES, John & David M. SMITH (ed.): *Qualitative Methods in Human Geography* Cambridge, Polity Press; pp. 1-16
- EYLES, John (ed.) (1988): *Research in Human Geography*, Blackwell, Oxford.
- EYLES, John (1993): Feminism and interpretative method: How different?. *The Canadian Geographer*, 37 (1), pp. 50-52
- EYLES, John & SMITH, David M. (1988): *Qualitative Methods in Human Geography*, Polity Press, Cambridge.
- GILBERT, Melissa R. (1994): The Politics of Location: Doing Feminist Research at "Home" in *The Professional Geographer*, 46 (1), pp. 90-96.
- HARDING, Sandra (ed.) (1987): *Feminism and methodology*, Indiana University Press, Bloomington.
- HEROD, Andrew (1993): Gender Issues in the use of interviewing as a research method. *The Professional Geographer*, 45 (3), pp. 305-317
- KARSTEN, Lia & MEERTENS, Donny (1991-1992): La geografía del género: sobre visibilidad, identidad y relaciones de género. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19-20, pp. 181-193
- LAWSON, Victoria (1995): The politics of difference: examining the quantitative/qualitative dualism in post-structuralist feminist research. *The Professional Geographer*, 47 (4), pp. 449-457
- LEY, David (1988): Interpretive Social Research in the Inner City in EYLES, John (ed.) *Research in Human Geography*, Blackwell, Oxford, pp. 121-138
- MADGE, Clara; RAGHURAM, Parvati; SKELTON, Tracey; WILLIS, Katie & WILLIAMS, Jenny (1997): Methods and methodologies in feminist geographies: politics, practice and power in IBG, Women and Geography Study Group of the (ed.) *Feminist geographies. Explorations in diversity and difference*, Longman, Essex, pp. 86-111

- MATTINGLY, Doreen & FALCONER-AL-HINDI, Karen (1995): Should women count? A context for the debate. *The Professional Geographer*, 47 (4), pp. 427-435
- MCDOWELL, Linda (1988): Coming from the dark: feminist research in geography in EYLES, John (ed.) *Research in Human Geography* Oxford, Blackwell, pp. 155-173
- MCDOWELL, Linda (1992): Doing gender: feminism, feminists and research methods in human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17, pp. 399-416
- MCLAFFERTY, Sara L. (1995): Counting Women. *The Professional Geographer*, 47 (4), pp. 436-442
- MOHANTY, C. T., RUSSO, A. & TORRES, L. (1991): *Third World Women and the Politics of Feminism*, Indiana University Press, Bloomington.
- MOSS, Pamela (1993): Focus: feminism as method. *The Canadian Geographer*, 37 (1), pp. 48-49
- NOGUÉ I FONT, Joan (1985): *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*, Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, Girona.
- ORTIZ I GUITART, Anna (1997): *La flexibilitat laboral de les dones al comerç de Barcelona. Aproximació des de la geografia del gènere*, Memòria de Recerca, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PILE, Steven (1991): Practising interpretative geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16 (4); pp. 458-469
- PINCH, Steven & STOREY, Angele (1992): Who does what, where?: a household survey of the division of domestic labour in Southampton. *Area*, 24 (1), pp. 5-12
- PRATS FERRET, Maria (1992): *Les treballadores de les plantacions de cacau a l'illa de Sao Tomé*, Memòria de Recerca, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PRATS FERRET, Maria (1997): *Temps i vida quotidiana de les dones de Barcelona*, Tesi doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- The Professional Geographer* (1994), vol. 46, nº1
- The Professional Geographer* (1995), vol. 47, nº4
- ROSE, Damaris (1993): On feminism, method and methods in human geography: an idiosyncratic overview. *The Canadian Geographer*, 37 (1), pp. 57-61
- SABATÉ MARTÍNEZ, A.; RODRÍGUEZ MOYA, J. M. & DÍAZ MUÑOZ, M. A. (1995): *Mujeres, Espacio y Sociedad. Hacia una Geografía del Género*, Síntesis, Madrid.
- SILVERMAN, David (1993): *Interpreting qualitative data. Methods for analysing talk, text and interaction*, Sage, London.
- SIMONSEN, Kirsten (1995): Família i vida urbana. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 26 pp. 179-190
- TOWNSEND, Janet (1995): Es pot parlar en nom dels altres? Es pot, des de fora, representar les dones pioneres de la selva tropical mexicana? *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 26, pp. 209-218
- TOWNSEND, Janet; ARREVILLAGA, Ursula; CANCINO, Socorro; PACHECO, Silvana & PÉREZ, Elia (1994): *Voces femeninas de la selva*, Centro de Estudios del Desarrollo Rural, Universidad de Durham, México.
- WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP (1997): *Feminist Geographies. Explorations in diversity and difference*, Longman, Essex.

